

Kieliverkosto (<https://www.kieliverkosto.fi/fi>)

Kiännä karjalakse: kääntäjänkoulutusta kielen elvyttäjille

Mitä hyötyä on kääntäjänkoulutuksesta, kun kieli on uhanalainen?

Miten pikakurssitetaan kielen elvyttäjiä vapaaehtoisikäntämiseen? Mitä tästä kaikesta jää opiskelijoille kirkkaimpana mieleen? Itä-Suomen yliopistossa toimi vuosina 2015–2019 Koneen Säätiön rahoittama Kiännä!-hanke, jonka tavoitteena oli tukea karjalan kielen elvytystä järjestämällä kääntäjänkoulutusta kielen puhujille ja elvyttäjille. Karjala on suomen lähin sukukieli, jolla on puhujia Suomessa ja Venäjällä. Kieli on vakavasti uhanalainen, ja kielen elvyttäjät ponnistelevat pitääkseen sen elävänä osana kielivarantoamme.

Julkaistu: 25. maaliskuuta 2020 | Kirjoittanut: Päivi Kuusi ja Helka Riionheimo

Kiännä!-hankkeen käänösseminaari opetuskokeiluna

Itä-Suomen yliopistossa toimi 2015–2019 Koneen Säätiön rahoittama Kiännä!-hanke, joka tuki uhanalaisen karjalan kielen elvyttämistä kääntämisen keinoin (hankkeesta tarkemmin ks. <http://kianna-hanke.blogspot.com/> (<http://kianna-hanke.blogspot.com/>)). Karjala on suomen lähin sukukieli, ja sitä puhutaan Suomessa ja Venäjällä. Molemmissa maissa kieli on vakavasti uhanalainen, mutta viime vuosikymmeninä sen käyttöä on pyritty monin tavoin elvyttämään. Karjala jakautuu useiksi murteiksi (vienankarjala, eteläkarjala, livvinkarjala ja tverinkarjala), joille on kehitetty tai ollaan kehittämässä omia kirjoitettuja standardeja.

Hankkeen keskeisin toimintamuoto olivat karjalankielisille suunnatut avoimet käänösseminaarit, jotka pohjautuivat ammattikäntäjien koulutuksen menetelmiin. Suomessa yliopistollista kääntäjänkoulutusta ei ole aiemmin sovellettu uhanalaisen kielen kontekstissa, joten kyseessä oli samalla uudenlainen opetuskokeilu. Tiiviiseen lyhytkoulutukseen (vuoden mittainen seminaari, jossa oli kolme lähiopetusviikonloppua) valikoitiin tärkeimmät osat yliopistollisesta kandidaatin- tai maisterintutkintoon tähtäävästä kääntäjänkoulutuksesta. Lisäksi käsiteltiin nimenomaan vähemmistökielille kääntämisen haasteita. Seminaareja järjestettiin neljänä talvena, ja niissä paneuduttiin vuorovuosin asiatekstien ja kaunokirjallisten tekstien kääntämiseen.

Vuosittain koulutukseen osallistui 20–30 opiskelijaa. Osa heistä suoritti vain asiatekstien kääntämisen koulutuksen, osa kaunokirjallisen kääntämisen koulutuksen, mutta useimmat suorittivat molemmat. Opiskelijaryhmät olivat heterogeenisiä: mukana oli eri-ikäisiä karjalan kielen puhujia Suomesta ja Venäjältä, livvin-, vienan- ja eteläkarjalan puhujia, kielen lapsuudessaan oppineita ja kieltä aikuisiällä opiskelemaan ryhtyneitä, yliopisto-opiskelijoita ja ilman yliopistotaustaa koulutukseen hakeutuneita. Koulutuksen päätavoite oli innostaa ja rohkaista käännöstyöhön: antaa opiskelijoille eväitä, joiden avulla he voivat jatkaa itsenäisesti kääntämistä ja sen kautta kielen elvyttämistä.

Seminaarissa opiskelijat kuuntelivat luentoja esimerkiksi käännösstrategioista ja kääntäjän tiedonhausta, käänsivät tekstejä yksin ja yhdessä, kirjoittivat työselosteita käännösprosessistaan, arvioivat toistensa käännöksiä ja antoivat niistä palautetta. Tavoitteena oli paitsi harjaantua kääntämisessä myös reflektoida omaa kääntämistä. Osa opiskelijoista koki tämän metakognitiivisen painotuksen vaikeana, ja se saikin heiltä myös negatiivista palautetta. Kouluttajina tiesimme kuitenkin, että metakognitiivisilla taidoilla on suuri merkitys: oman käännösprosessin kriittinen tarkastelu kehittää kääntämisen asiantuntijuutta, ja sillä voi olla suuri, kauaskantoinen merkitys koulutuksen jälkeen. Siksi opiskelijoille annettiin kolmena seminaarivuonna tehtäväksi myös pitää kirjaa siitä, mitä he oivalsivat kääntämisestä seminaarin aikana. Tuloksena syntyi muistilistoja kääntämistä koskevista oivalluksista, eräänlaisia aloittelevan kääntäjän huoneentauluja, jotka palautettiin seminaarin loppuun ja joista keskusteltiin yhdessä. Tässä artikkelissa kerromme muistilistoissa useimmin toistuvista oivalluksista. Ne on jaettu artikkelia varten aihepiireittäin, ja muistilistoista otettuja sitaatteja seuraa opettajien kooste aihetta koskevista oivalluksista sekä niiden pohdintaa.^[1]

Pysähdy ennen kuin aloitat

Enšin luvve kiännettävä teksti ta ajattele šen šičämyštyä, šičä vašta šiiirry kiäntämäh. (L_01)

Kiännöksen luajindah äijä vähemmän aigua mänöy, kui luvet algutekstan putilleh, da kui voinnet, ga vie monehgi kerdah. Opit ellendiä, midä siit to vessai sanotah. Muga kui ruat, ga se toivot kui puolet olet jo kiändän. (L_13)

Lue alkuteksti kokonaan, huolellisesti ja useampaan kertaan ennen kääntämään ryhtymistä. Ajattele tekstin sisältöä: kääntäjän täytyy ymmärtää koko alkuteksti ja kaikki sen sisältämät sanat ja käsitteet. Lisäksi on hyvä tutustua laajemminkin tekstin aiheeseen ja hankkia lisätietoa, varsinkin silloin kun aihe ei ole itselle täysin tuttu.

Kenelle käännät?

Kiännösty luadijes duumaiče keh niškoi kiännät. (L_11)

Ota huomijoh Šuomešša ta Venäjällä eläjät karjalaiset. (L_01)

Onko käännös suunnattu Suomen vai Venäjän karjalaisille vai molemmille? Venäläinen karjalan puhuja ei ymmärrä suomesta lainattua sanaa tai suomen mallin mukaan muodostettua käännöslainaa, eivätkä Suomen karjalaiset tunne venäläisen yhteiskunnan instituutioita tai ymmärrä sen käytäntöjä – ja toisin päin.

Hae tietoa

Gu kiännettävän tekstan teemu on tundematoi, eči ližiä tieduo sih näh. (IV_40)

Kačo samantiemazii tekstoi Internetas, lehtilöis, kniigois, karjalan kielen korpukses dmi. (III_22/25/37)

Kääntäessä tekstejä eri aihepiireistä huomaa pian, että omat tiedot eivät riitä, vaan on etsittävä lisätietoa aiheesta. Lue rinnakkaistekstejä eli muita samaa aihetta käsitteleviä tekstejä sekä lähde- että kohdekielellä. Kun ymmärrät aihetta, sinun on helpompi kääntää. Kääntämistä helpottaa myös, kun näet, miten samasta aiheesta on aiemmin kirjoitettu karjalaksi (jos ylipäätään on).

Älä käännä sana sanalta

Älä käännä sana sanalta vaan käännä koko virkkeen merkitys. (I_15)

Ei pie kiändiä sana sanas, a ajatus ajatukses. (I_18)

Sana sanalta ei voi kääntää, sillä kielet eivät vastaa toisiaan yksi yhteen – eivät edes läheiset sukukielet kuten suomi ja karjala. Karjalan kielen osaaminen ei automaattisesti tarkoita, että osaat kääntää hyvin karjalaksi. Oivallus on elvytyskontekstissa erityisen tärkeä, sillä kun käännetään kielen elvyttämisen tarpeisiin, hyvin kääntäminen on usein sitä, että löydetään karjalan kielelle luontainen tapa ilmaista asia. Näin tuetaan kielen elvytystä: karjalan ei tarvitse muovaantua suomen tai venäjän mallin mukaiseksi, se voi ilmaista samat sisällöt omilla keinoillaan.

Vertaile sanakirjoja

Sanakirjalähteitä kannattaa käyttää monipuolisesti, mutta niihin on suhtauduttava varauksella. (I_03)

Käytä eri sanakniigoi. Vaiku nenga vobi vallita kaikis pättävin sana. (IV_43)

Käytä karjalan sanakirjoja kriittisesti ja vertaile niitä. Jos mahdollista, katso sekä karjalan ja suomen että karjalan ja venäjän välisiä sanakirjoja. Älä usko ensimmäistä sanakirjan tarjoamaa vastineratkaisua! Myös sanakirjavastineiden kriittinen arviointi on tärkeä oivallus kielenelvyttäjälle, sillä uhanalaisen kielen sanakirjaan osa vastineista on luotu keinotekoisesti, ei poimittu todellisesta kielenkäytöstä. Osa taas on käytössä vain joko Suomen tai Venäjän puolella

eikä avaudu rajan toisella puolella eläville karjalan puhujille. Sanakirjojen ongelmana on myös se, että uudissanat ehtivät niihin hitaasti. Uusinta sanastoa täytyy haarukoida sanakirjojen lisäksi tuoreista karjalankielisistä teksteistä, kuten Suomessa ja Venäjällä ilmestyvistä lehdistä, uutisista tai karjalankielisestä Wikipediasta.

Entä silloin, kun sanaa ei ole karjalaksi olemassa lainkaan? Karjalan kieltä ei juuri käytetä hallinnon, talouden, kaupan, tieteen, eikä markkinoinnin kielenä sen paremmin Suomessa kuin Venäjälläkään. Siksi karjalaan ei ole syntynyt myöskään sanastoa näiden kielenkäytön alueiden tarpeisiin. Sanastolliset aukot ovat tavallisia. Kääntäjällä on sekä valta vaikuttaa sanaston kehittämiseen että vastuu siitä: käännöksessä käytetyt ratkaisut voivat levitä ja vakiintua, ja näin tapahtuu tavallista helpommin uhanalaisen kielen kontekstissa, jossa tekstejä on kaiken kaikkiaan vähän.

Luo uusia sanoja

Gu et tiijä, kuibo kiändiä midägi karjalakse (gu ei ole tädä sanuo kieles), kačo suomenkielizeh sanakniigah, luve, midä sana merkiččou (ven'al kieles) da luaji uuzi sana nenga, gu se olis elendettävy toizile karjalazile. (I_38)

Kačo vastinehii toizis kielis (ezim. anglien kieli, viro, suomi, vepsä). (I_11)

Kun sanaa ei ole, kääntäjän täytyy luoda se joko lainaamalla se toisesta kielestä tai tekemällä karjalan omia sanavaroja hyödyntävä uudissana. Molemmat ratkaisut vaativat pohdintaa ja harkintaa. Onko hyvä lainata venäjältä, josta on vuosisatojen aikana tullut karjalan kieleen runsaasti vaikutusta ja jonka sanasto venäjänkarjalaisille tuttua? Vai onko parempi käyttää mallina suomen kieltä, joka on karjalan läheinen sukukieli? Useissa muistilistoissa kehoitetaan tarkastelemaan mahdollisuuksia monipuolisesti ja vertailemaan, miten käsite on nimetty muissa karjalan murteissa tai sukukielissä (vepsä, viro jne.) tai muissa kielissä (englanti, saksa, ruotsi jne.). Lähisukukielet auttavat myös silloin, kun on tarpeen luoda karjalankielinen uudisjohdos tai yhdyssana.

Monesti uudissanojen luominen yhdistyi muistilistoissa toiseen oivallukseen: kysy kaverilta. Sen, onko uudissana hyvä vai ei, saa parhaiten selville kysymällä kieliyhteisöltä.

Kysy kaverilta

Uuzie sanoi luadijes hyvä olis kzyzö muilgi kielen pagizijoil, ellennetähgö hyö moizie uuzie sanoi. (I_13)

Kuundele, midä sanotah toizet kiändäjät (kielenmaltajat) sinun kiännökses.

Ota huomivoh heijän mielidy. (I_17)

Luetuta käännös toisella kääntäjällä. Kysy neuvoa muilta kielenpuhujilta, kun et ole varma esimerkiksi jostain sanastollisesta ratkaisusta. Muistilistoissa korostui vertaispalautteen merkitys: toisen opiskelijan antama palaute avasi silmiä oman käännöksen kehittämiskohdille.

Vaikuttaa siltä, että vertaispalautteen merkitys korostuu, kun käännetään uhanalaiselle kielelle, jolla tekstejä (ja siten kielenkäytön malleja) on kaiken kaikkiaan vähän: usein ainoa kieliuutoriteetti on kieliyhteisö. Karjalankielisten kieliyhteisö on pieni, hajanainen ja joskus myös eripurainen – mutta se on ainoa, joka viime kädessä voi sanoa, mihin suuntaan karjalan kieltä pitäisi kehittää.

Anna tekstin levätä ja korjaa sen jälkeen

Aijan mendyy luve oma tekstu vie kerdu, kohenda. (IV_43)

Kačo ruattuu iččenäzenny tekstannu, ei vai kiännöksenny.

Hyvä kiännös ei ozuttai kiännöksekse. (I_18)

Luve tekstu iäneh. (IV_40)

Yhdeltä istumalta syntyy harvoin hyvää. Muista, että kääntäminen vie aikaa – yleensä enemmän kuin mihin olit varautunut. Anna käännöksen levätä ainakin päivän verran, ennen kuin jatkat sen työstämistä. Lue sitä ääneen, niin kuulet, mikä sujuu ja missä töksähtää. Muokkaa ja korjaa. Lue käännöstä itsenäisenä tekstinä ilman, että vertaat alkutekstiin. Muista, että tekstin ei pidä tuntua lukijasta käännetyltä, vaan siltä, kuin se olisi kirjoitettu suoraan karjalaksi.

Kiännä da elvytä

Muistilistat osoittavat, että monet koulutuksessa korostetuista opeista ovat jääneet mieleen. Elvyttämisen kannalta tärkein tavoite on kuitenkin rohkaista käännöstyöhön. Huoneentaulun ensimmäinen kohta voisi siis olla yksinkertaisesti: kiännä! On jo kiire. Kielenpuhujat hupenevat. Kun käännät, kielitaitosi kehittyy. Samalla kehittyy uhanalainen kieli, jolle käännät. Kääntäessäsi osallistut myös Suomen kielivarannon ylläpitämiseen. Se, että uhanalaiselle kielelle järjestetään kääntäjänkoulutusta, on jo itsessään kielipoliittinen teko. Se, että koulutuksen osanottajat jatkavat kääntämistä koulutuksen jälkeen, usein vapaaehtois pohjalta ja omalla ajallaan, on kielipoliittikkaa ruohonjuuritasolla.

[1] Sitaatit ovat peräisin niiden opiskelijoiden muistilistoista, jotka antoivat suostumuksen käyttää niitä tutkimusaineistona. Sitaattien jälkeen suluissa olevassa merkinnässä roomalainen numero ilmaisee seminaarin järjestysnumeron aikajärjestyksessä, arabialainen taas opiskelijan, jonka muistilistasta sitaatti on poimittu. Sitaatit ovat sillä kielellä, jolla opiskelija on muistilistan kirjoittanut (karjala tai suomi).

Päivi Kuusi on käännöstieteen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Helka Riionheimo on suomen kielen professori / karjalan kielen ma. professori Itä-Suomen yliopistossa.

Kirjallisuutta

Koskinen, K. & P. Kuusi 2017. Translator training for language activists. Agency and empowerment of minority language translators. *trans-kom*, 10 (2), 188–213. http://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_04_Koskinen_Kuusi_Activists.20171206.pdf

(http://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_04_Koskinen_Kuusi_Activists.20171206.pdf)

Koskinen, K., P. Kuusi & H. Riionheimo 2017. Kaikki on vinksin vonksin. Käännösseminaari vähemmistökielen elvyttämisen tukena. *MikaEL: kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, 10, 167–180. <https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/mikael-vol-10-2017/> (<https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/mikael-vol-10-2017/>)

Kuusi, P. 2017. Varovasti, haurasta! Vähemmistökielet ja kääntäjänkoulutus. *MikaEL: kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, 10, 47–59. <https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/mikael-vol-10-2017/> (<https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/mikael-vol-10-2017/>)

Kuusi, P., L. Kolehmainen & H. Riionheimo 2017. Introduction: multiple roles of translation in the context of minority languages and revitalisation. *trans-kom*, 10 (2), 138–163. http://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_02_Kuusi_Kolehmainen_Riionheimo_Introduction.20171206.pdf (http://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_02_Kuusi_Kolehmainen_Riionheimo_Introduction.20171206.pdf)

Kuusi, P., K. Koskinen & H. Riionheimo 2019. Seek and thou shalt learn. Information seeking and language learning in minority language translation. Teoksessa M. Koletnik & N. Froeliger (toim.) *Translation and language teaching: continuing the dialogue*. Cambridge Scholars Publishing, 39–57.

Kuusi, P. 2019. Miten kääntäjänkoulutus voi tukea kielenelvytystä? – Maria Kok, Henna Massinen, Ilja Moshnikov, Esa Penttilä, Susanna Tavi ja Laura Tuomainen (toim.), *Pidetään kielen elävinä – Keeping languages alive – Piemmö kielet elävinny*. AFinLAn vuosikirja 2019 s. 136–153.

Soveltavan kielentutkimuksen yhdistyksen julkaisuja n:o 77.

Jyväskylä. <https://journal.fi/afinlavk/article/view/83330>

(<https://journal.fi/afinlavk/article/view/83330>)

Riionheimo, Helka & Kuusi, Päivi: Kiännä da elvytä: kääntäjänkoulutusta karjalankielisille. – Eeva-Kaisa Linna & Anneli Sarhimaa (ed.), *Meijän hierus: esseitä karjalan kielestä*.

Artikkeliin viittaaminen

Kuusi, P. & Riionheimo, H. (2020). Kiännä karjalakse: kääntäjänkoulutusta kielen elvyttäjille. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 11(2). Saatavilla: <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2020/kianna-karjalakse-kaantajankoulutusta-kielen-elvyttajille>
(<https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2020/kianna-karjalakse-kaantajankoulutusta-kielen-elvyttajille>)